

Økologisme i en ecuadoriansk NGO:

Demonstrasjoner som element i konstruksjon av gruppe

Hege Handberg – Universitetet i Oslo

I flere uker hadde miljøgruppen hvor jeg gjorde feltarbeid holdt demonstrasjoner mot et utenlandsk gruveselskap. Viki var leder av gruvekampanjen, og hver formiddag gikk hun rundt i huset hvor gruppen holdt til og ropte på de andre medlemmene: “Kom igjen! La oss gå! Nå drar vi på demonstrasjon!”. Vi dro ned til sentrum av Quito, hovedstaden i Ecuador. Demonstrasjonene ble holdt utenfor kontoret til statsadvokaten. Han skulle avgjøre skjebnen til to menn som var arrestert for å ha protestert mot at et utenlandsk gruveselskap opererte i deres lokalsamfunn. Miljøgruppens medlemmer holdt med aksjonistene fra lokalsamfunnet og nå demonstrerte de for at de fengslede mennene skulle slippes fri.

Et svart bur av tre, cirka en gang en meter og to meter høyt, var blitt laget på forhånd spesielt til denne demonstrasjonen. Hver dag under demonstrasjonene ble buret plassert på fortauet, med det ecuadorianske flagget inni. Plakater med slagord ble tapet opp på veggene av de nærmeste bygningene. Gruppen stod på fortauet vendt mot det vi hadde fått høre var Statsadvokatens kontor. Viki tok ledelsen, og satte de andre i gang med å rope slagord:

“Herr Statsadvokat”, ropte Viki,

“Herr Statsadvokat”, svarte resten av oss,

“Herr Statsadvokat”, ropte Viki igjen,

“Herr Statsadvokat”; ropte vi høyt,

Deretter, mens vi klappet i hendene i en rask rytme, sang vi

“Frihet! Frihet! Frihet! Slipp fri heltene!”¹

Mens vi gjorde dette formet vi hendene som en trakt rundt munnen slik at lyden skulle nå bedre. Vi sang og ropte til vi ble såre i halsen. Noen hadde kjøpt peppermynte-pastiller som ble sendt rundt i gruppen. Demonstrasjonen ble holdt like ved en av de mest berømte – og travle – gatene sentralt i Quito. Mange forbipasserende stoppet opp, tok imot flygeblad og spurte hva gruppen protesterte mot.

Miljøgruppen er ganske liten med cirka 15 faste medlemmer. De fleste er kvinner, fra middelklassen eller øvre middelklasse, og de fleste har universitetsutdannelse. Til tross for at det er en liten gruppe er deres organisasjon relativt godt kjent blant folk i Ecuador. De har gjort seg bemerket i mediabil- det ved sine protester og sine radikale holdninger. Ryktet deres (hos de mer konservative) var slik at da mannen til en av mine venner utenfor kretsen av miljøaktivister fikk vite at jeg gjorde feltarbeid hos dem, så tok han meg til side og snakket alvorlig til meg. “Du vet vel hva de gjorde med det lokalsamfunnet?” – han refererte til det lokalsamfunnet som miljøgruppen støttet i deres kamp mot gruveselskapet – “De fikk folkene der til å tenne på bygningene til selskapet.” Denne episoden med brannen hadde vært en stor sak i media i en tid. “Du må være forsiktig med dem, så du ikke havner i trøbbel”, sa han til meg.

Jeg fikk aldri klarhet i om det var sant, at gruppen virkelig hadde “oppviglet” lokalsamfunnet til å sette i gang en brann. Men jeg visste godt at de var radikale. Deres ideologi som de kalte økologisme hadde jeg lært om i flere måneder. Som en som kom utenfra var jeg blitt “bombardert” med forklaringer på hva økologisme innebar.

Ved å bruke empiri fra feltarbeid hos denne gruppen vil jeg forsøke å belyse noen sider ved hva miljøbevegelser handler om – foruten rene argumenter om å ville ta vare på naturen. Dette vil jeg knytte til en del ting som slo meg som veldig vesentlig ved denne gruppen. For det første hadde det slått meg hvor ideologisk og politisk gruppen var. Med fokus på sosial rettferdighet inneholdt ideologien deres klare idéer om hvordan samfunnet burde være, og hva som var galt med det nåværende samfunnet. Dernest hadde det slått meg måten medlemmene tolket og praktiserte denne ideologien på: det var med stor glød, kraft og overbevisning at medlemmene arbeidet for å forandre verden – de “visste bestandig” hva de hadde å gjøre og hvorfor. Dertil, med økologisme som et slags fortolkningsrammeverk virket det som medlemmene alltid var sikre på hvordan de skulle forstå ulike hendelser og fenomener i verden. Det meste – alt fra sosiale og økonomiske makroforhold til mikronivå og personlige forhold så som venner, familie og kjærlighet – ble tolket innenfor et rammeverk som var relevant for økologisme. Til slutt, det var også iøynefallende hvor opptatt medlemmene var av grensene mellom sin egen gruppe og verden “der ute”. I det følgende vil jeg trekke fram noen trekk ved gruppens politiske ideologi og medlemmenes praktisering av denne, og vise hvordan dette er relatert til konstruksjon av gruppe.

Økologisme

Det at medlemmene delte de grunnleggende samme syn på samfunnet, var grunnen til at organisasjonen ble dannet. Dette synet uttrykkes i økologisme, som kort sagt er en ideologisk retning som kombinerer miljøvern med kamp for sosial rettferdighet.² En ideologi definerer jeg som et system av idéer som inneholder 3 punkter: 1. Det er et bilde på hvordan verden er i dag, 2. Det sier noe om hvordan verden burde se ut – den ideelle verden, og 3. Den inneholder strategier for å forandre verden, altså hvilke virkemidler man skal ta i bruk for å endre verden.

Økologisme fokuserer på strukturell, politisk endring av samfunnssystemet. Det legges vekt på at relasjoner mellom folk skal være likeverdige og rettferdige, og ikke preget av utbytting slik medlemmene ser relasjonene mellom rike og fattige i Ecuador i dag, og også mellom nasjoner fra Sør og nasjoner fra Nord. Økologisme innebærer en motstand mot multinasjonale selskaper, mot vestliggjøring og globalisering, og mot storindustrivirksomheter. Betydningen av småskala-produksjon, at lokalbefolkning skal beholde bestemmelsesrett over sine omgivelser, og at mennesker skal omgås naturen på en “miljøvennlig” måte understrekes. I tillegg til å bekjenne seg til økologisme, var medlemmene svært opptatt av økofeminisme. Økofeminisme finnes i mange ulike varianter. Den utgaven som disse medlemmene holdt på hadde svært mange likhetstrekk til økologisme: nemlig vektleggingen av rettferdighet i mellommenneskelige forhold og at forhold mellom Nord og Sør må bli bedre. Kort sagt, så mener økofeminister at utbyttingen og domineringen mellom mann og kvinne henger sammen med og likner den utbytting og dominering som finner sted mellom mennesker og natur. Økofeminister jobber for at både kvinner og naturen skal bli frigjort.³ Gruppens ideologi inneholder således elementer fra både “gammel klassekamp” (politisk kamp for sosial og økonomisk rettferdighet), og fra nye sosiale bevegelser fokusert på kvinnekamp og miljøvern. Økologisme er “paraplyen” som de andre ideene (om kjønn og miljøvern) faller inn under.

Som “trossystem” er økologisme “altomfattende” og samtidig “snever”. Den er altomfattende fordi medlemmene tolker det meste som hender utfra den. Det gjelder alt fra politikk, trafikkepisoder, barneoppdragelse, til klær og matvalg. Den er snever fordi tolkning ofte fører til en dikotomisering av verden. Ideologien gir retningslinjer for hvordan man skal handle i verden, samtidig som den beskriver verden. Således skapes en slags sammenheng i en postmoderne tilværelse, mellom fragmenterte livsverdener (Giddens 1991).

Gruppen er middelet som medlemmene forsøker å sette økologisme ut i livet med. Dette gjør de på to måter: Først og fremst forsøker medlemmene å forandre verden “der ute” med utadrettede aktiviteter (sine forskjelli-

ge aksjoner og kampanjer). I tillegg så forsøker de å skape en miniversjon av den utopiske verden innad i gruppen. For begge disse formål er det viktig å skaffe de rette folkene til gruppen, og derfor er rekrutteringsprosessen strengt kontrollert. For å bli medlem må man må bevise at man tror på økologisme og at man er ekte og dypt engasjert for å jobbe for saken. Man må vise den rette gløden for å ville kjempe. Når noen først har kommet inn som medlem, så foregår det en slags “finsliping” av medlemmene.

Gruppens arbeid for å forandre verden består av tre hovedelementer: bevissthetsgjøring, alliansebygging og utadrettede aksjoner. For det første, for å endre verden er det nødvendig å bygge opp en felles forståelse av verden, av hva som er galt med den og hva som bør gjøres med verden for å rette på den. En av gruppens viktigste arbeidsmåter er således å bevisstgjøre folk “ute i verden”. Bevissthetsgjøring skjer også innad i gruppen – økologisme som mening konstrueres, blant annet ved at mer erfarne medlemmer lærer nye medlemmer om hvordan verden “virkelig er”. For det andre, gruppen kan ikke forandre verden alene. Derfor er det, i tillegg til bevissthetsgjøring, viktig for gruppen å bygge opp allianser. Det tredje elementet i gruppens arbeid er selve de utadrettede aktivitetene, som demonstrasjoner er et eksempel på.

Demonstrasjoner som rituale

Kommunikative aspekter

Demonstrasjoner kan sees på som en type ritualer: de er dramatiske handlinger som repeteres over tid, og på mange måter er de formaliserte og standardiserte. De har noe oppsiktsvekkende ved seg som skiller dem ut fra mer dagligdagse hendelser (Lewis 1980). Demonstrasjoner som ritualer, er en form for kommunikasjon (Leach 1954). Gruppen arrangerte gruedemonstrasjonen med eksplisitte målsetninger. De ville få satt fri de to fengslede mennene. I tillegg ville de få ut budskapet sitt, basert på økologisme, til publikum.

“Å forsvare naturen er ingen forbrytelse. Å forsvare livet er ingen forbrytelse.”, “Gruvedrift = tyveri, ødeleggelse og død”, “For livet! For naturen! For selvstendighet!” Dette var noen av slagordene som ble ropt under demonstrasjonen eller som stod skrevet på plakatene. Gruppen ønsket både å hindre at gruveselskapet satte i gang sin (forurensende, miljøødeleggende) virksomhet og å forsvare lokalsamfunnets rettigheter til selv å bestemme over sine nærområder. Med andre ord, deres politiske formål med denne gruvekampanjen var å kombinere det å kjempe for ta vare på naturen med det å kjempe for mennesker, og det er nettopp denne kombinasjonen av å kjempe for både natur og menneske som er kjennetegnet for økologisme.

Med sine aktiviteter ønsker medlemmene å påvirke politisk ved å delta i den offentlige debatt. Den er i Ecuador i stor grad påvirket av en nasjonalstatlig diskurs som fremhever at Ecuador trenger eksportinntekter (fra eksport av olje, bananer, reker, tømmer, mineraler etc.). Denne diskursen fremhever at Ecuador må “ta del i den globale utvikling”, bli “moderne”, ta i bruk og utvikle teknologi. Ved sin deltagelse forsøker gruppen å påvirke samfunnet og å endre maktforhold. Gruppen ønsker å ta makt fra (personer og institusjoner i) industri, kapitalistiske virksomheter, og multinasjonale selskaper for at lokalbefolkning skal få mer makt.⁴

Også for urbefolkninger og lokalbefolkninger – som er samhandlingspartnere for miljøgruppen – handler det å delta i miljøbevegelser om makt og motstand. Lokalbefolkning (ofte urfolk) som argumenterer med at de er miljøvennlige og bygger på en lang tradisjon av å behandle naturen miljøvennlig, forsøker således å legitimere at det nettopp bør være de som skal bestemme over områder, sine omgivelser, og ikke folk fra industri eller andre som er fremmede i området (f.eks. representanter for multinasjonale selskaper). Å delta i miljødiskurser kan således være en måte å hevde seg på, å få tilgang til – eller å beholde den tilgangen lokalfolk allerede har – til ressurser, til landområder. Det å delta i miljødiskurser blir på den måten – for noen – en praktisk og økonomisk strategi for å skaffe seg det nødvendige for å overleve. Det blir mindre *ideologisk* begrunnet enn det som er tilfellet for miljøgruppen. Man kan si at lokalbefolkning og miljøgruppen *møtes* i enkelte fellespunkt, men at de har forskjellige begrunnelser for å handle som de gjør, deres bakenforliggende motiver er av og til ulike. Miljøgruppen har klare mål beskrevet i ideologien, mens folk fra lokalsamfunn ofte har som mål å skaffe til det daglige levebrød, å skaffe seg ressurser til å (over)leve.

For ulike aktører handler således deltagelse i miljødiskurser om makt og måter å yte motstand på. Det blir måter å forsøke å påvirke hvordan vi oppfatter miljø, natur, og normer for hvordan samfunn bør være. I følge Milton har miljødiskurs både substansielle og prosessuelle aspekter, det er både noe som er og noe som er i kontinuerlig forandring (Milton 1993). Miljøgruppen ønsker å påvirke prosessen, den utviklingen miljødiskurser beveger seg i. Innholdet (idéene) i miljødiskurser påvirker menneskers måte å forholde seg til naturen på, og påvirkning av diskurs blir derfor viktig for aktører i miljøkonflikter. Miljødiskurser er således viktige for endring – politiske, sosiale og miljømessige.

Demonstrasjoner er en måte å delta i diskurser på og ved å gjøre det vil gruppen “ta tilbake steder”, gjøre verden/ landskapet “beboelig” for alle. Miljøbevegelser har på et nivå en veldig konkret forankring – å få praktisk tilgang til jord og ressurser, og å legitimere sin bestemmelsesrett over disse. Landskapet, det konkrete, det som gir levebrød, må skaffes adgang til, taes

i besittelse. Miljødiskurser handler om uenigheter om hvem som har rett til jorda.

Emosjonelle aspekter

Demonstrasjoner kan forstås som noe mer – eller annet – enn en type ritualer som formidler klare, politiske budskap. Det kan i noen tilfeller være vanskelig å avgjøre hva slags budskap som blir formidlet gjennom ritualer. Dermed kan det istedenfor å se på ritualer som en form for kommunikasjon, være nyttig å se på hva ritualer gjør med personene som deltar i ritualene (Lewis 1980). Stimulering er et viktig begrep som belyser det emosjonelle snarere enn det intellektuelle aspekt ved ritualer. Deltagere blir påvirket av ritualer. Dette var også tydelig i gravedemonstrasjonen. Etter noen dagers demonstrering kom medlemmene med kommentarer som: “Nå begynner jeg igjen å føle gleden ved å delta i demonstrasjoner. Vi blir forente!”. Kommentarene gikk på at de ble i godt humør og at de følte samhold. På den måten påvirkes den indre gruppedynamikken. Medlemmenes individuelle opplevelser av å være med i gruppen skaper positive holdninger til gruppen og bidrar til integrasjon av medlemmene. De opplever en “collective effervescence” som bidrar til “community solidarity” (Durkheim 1957 [1915]). En kvinne som var ny i gruppen sa at demonstrasjonen gjorde noe med dem, det ga dem identitet. Demonstrasjoner kan være et middel for å skape identiteter, som *rites de passage* som transformerer en persons status (Turner 1970).

Det tok på å stå og skrike slagord i lengre perioder. Sårhet i halsen ble kurert med peppermynte-pastiller som ble sendt rundt. Som regel hadde en av medlemmene med pastiller, men hvis det gikk tomt midt i en demonstrasjon så sprang en av gruppen i en kiosk for å skaffe mer. Medlemmene støttet hverandre og samholdet mellom dem ble styrket. Under gravedemonstrasjonene kjempet medlemmene sammen for den gode saken, og de led sammen.

En kvinne som var nytt medlem bemerket etter en periode med roping av slagord som ikke hadde lydt særlig høyt, “Vi trenger menn!”, med henvisning til at menn ville ha klart å rope høyere. Da ble hun raskt korrigert av en av de mer erfarne kvinnene som sa “Hva er det som går av deg, kvinne?”. Det å skulle nevne at gruppen trengte menn ble ikke akseptert, kvinnene skulle og kunne greie seg bra nok på egen hånd. For nye medlemmer kunne dermed det å delta i demonstrasjonene bli en innfallsport til å erfare i praksis hva gruppens ideologi gikk ut på. Medlemmene var ikke bare økologister, men også økofeminister, og demonstrasjoner er en måte som meningen i det å være økofeminist etableres på.

Under demonstrasjonene er gruppen frontstage, de spiller et spill, og representerer seg selv (Goffman 1959 [1971]) slik de oppfatter sin rolle som

aktivister og økologister som er i opposisjon til “mainstream” samfunnet. Symbolene som brukes (buret, det ecuadorianske flagget, plakaten med slagord og tegninger) inneholder mening og sier noe om gruppens ideologi, hva de står for. Demonstrasjonene kunne tolkes som å inneholde en symbolsk representasjon – eller fremførelse av – fire typer av fengsling og undertrykking: 1. Vestlige, rike nasjoners fengsling og undertrykkelse av Ecuador; 2. Politiets og myndighetenes fengsling og undertrykkelse av lokalbefolkningen; 3. Menneskers – og spesielt menns – fengsling og undertrykkelse av naturen, og 4. Menns fengsling og undertrykkelse av kvinner. Denne fremførelsen bekrefter gruppens unike status, og skiller dem fra det konservative samfunnet rundt. Samtidig så blir gruppen plassert innen en tradisjon av venstreradikale opposisjonsbevegelser. Demonstrasjonene definerer og tegner bildet av de “protesterende aktivistene og økologistene”, til publikum men også til medlemmene selv. Ved praktiseringen av økologisme skjer det dermed en bekreftelse av medlemmenes status som aktivister, økologister og økofeminister, deres identiteter blir (re)produsert.

Symbolene er med på å tegne opp grensene mellom utsiden, det konservative samfunnet, og dem selv. Samtidig som de setter seg utenfor “mainstream” samfunnet, så plasserer de seg selv innenfor en tradisjon av samfunnskritisk, venstreradikal tradisjon. Ved å markere grensene – kontraster til omverdenen – så fremheves gruppen selv, og medlemmenes identitet og tilhørighet til gruppen. Det skjer en symbolsk konstruksjon av gruppe (Cohen 1985). Ved å praktisere økologisme så skaper de seg sin egen “space”. Samtidig så skaper de seg selv (Kondo 1990), de bekrefter sine sosiale identiteter som aktivister og økologister.

Konkluderende bemerkninger

Jeg har her vist hvordan økologisme både er utgangspunkt for medlemmenes politiske ønsker om og politiske aktiviteter for å endre verden, og at samtidig er økologisme og praktiseringen av den (her eksemplifisert ved demonstrasjoner) viktig i konstruksjon av gruppe og identitet. Det at økologisme handler både om politikk (endre verden) og om identitet og tilhørighet (skape et sted å være i verden) inneholder en dobbelthet. Gruppen ønsker å forandre verden der ute, men det er deres aktiviteter på vei til denne endringen som bidrar til tilhørighet og identitet for dem selv.

I sitt politiske arbeid må medlemmene forsøke å overbevise andre om sitt syn på verden, det vil si, de må bringe ideologien utover grensene mellom sin egen gruppe og omverdenen. Grensene (“frontiers”) (de Certeau 1988) inneholder et paradoks. Grensene skapes ved kontakt mellom grupper eller “mellom diskurser” – ved tilfeller av forskjeller mellom to grupper. Forskjellene er samtidig de punktene hvor de møtes, det som de har felles. Sam-

menheng og forskjell finnes samtidig i kontaktpunktene. Grensene er der hvor utveksling (“exchanges”) og sammenkomster (“encounters”) foregår. Grensene er på en måte broene som samhandling foregår over. Broene både separerer og smelter sammen. Innsiden av gruppen blir lagt åpen, gjort tilgjengelig, for omverdenen ved grensene, ved broene. Men gruppen ønsker ikke å få omverdenen inn til seg, den beskytter sine grenser. Samtidig ønsker gruppen å gjøre om omverdenen i henhold til sitt syn, den må transportere ideologien over grensene, ut. Demonstrasjoner, med det formål å bevisstgjøre folk, er måter å gjøre dette på. Fellespunktene – møtepunktene, grensene/broene – både muliggjør dette og kan ødelegge dette. Utsiden kan komme inn. Dette synes i en redsel i gruppen, blant medlemmene, for at utsiden kan korrumpere innsiden, og derfor holder de også sterkt på grensene.

Jeg har i denne artikkelen vist at miljøbevegelser handler om mer enn argumenter som går på vern av naturen. Med utgangspunkt i feltarbeid hos en ecuadoriansk miljøgruppe har jeg vist hvordan deres ideologi – økologisme – handler om politikk på den ene siden og identitet og tilhørighet på den andre. Noe av det som gjør miljøbevegelser interessante er *måten* disse to aspektene henger sammen på. Når medlemmene praktiserer økologisme forsøker de å forandre utsiden. Samtidig skjer det en distansetaking til utsiden, som (re)produserer en innside for medlemmene i gruppen. Med andre ord, når denne miljøgruppen arbeider for å forandre verden “der ute” så skaper medlemmene seg nye innsider som de kan tilhøre og få identitet gjennom. Ved å protestere mot verden slik den er i dag, så skaper de seg sin “egen” verden.

Noter

¹Jeg har oversatt fra det spanske “Libertad a los defensores de”, som ble etterfulgt av navnet på et spesifikt lokalsamfunn. Vanligvis kan dette oversettes til “Frihet til forsvarerne av [navnet på lokalsamfunnet]”. Da det i denne sammenhengen henspilles på at de to fengselte mennene er forsvarere av naturen, av livet, og av lokalsamfunnet, og at i følge miljøgruppen har mennene kjempet heltemodig for en god sak i kamp mot et mektig gruveselskap, så er det her etter min mening riktigere å oversette “defensor” til “helter”. (For å anonymisere har jeg unnlatt å bruke navnet til lokalsamfunnet).

²Dette gjelder for de fleste varianter av økologisme. Dog finnes det ulike retninger. Den økologisme som jeg beskriver her er den form som mine informanter baserte seg på. For mer om økologisme se for eksempel Baxter (1999), Bramwell (1989), Dobson (1995), Guha og Martinez-Alier (1997), Merchant (1992), og Smith (1998).

³Vandana Shiva, som mine informanter refererte til, er en kjent økofeminist fra India. For en innføring i økofeminisme se Shiva (1988), Mies og Shiva (1993), eller Merchant (1981, 1989a, 1989b, 1990, 1992).

⁴Denne måten å se makt på kan sammenlignes med et nullsumspill, “hvor den enes vinning blir den andres tap; hvor summen av vinning og tap er lik null” (Eriksen 1993:194). Dette henspiller også på at gruppen deltar *politisk* i en “argumentative struggle” (Hajer 1997:166 [1995]) hvor de forsøker å overbevise andre om deres økologiske idéer om hvordan makt bør fordeles i samfunnet.

Litteraturliste

- Baxter, Brian (1999):** *Ecologism. An Introduction.* Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bramwell, Anna (1992):** *Ecology in the 20th Century. A History.* New Haven og London: Yale University Press.
- de Certeau, Michel (1988):** *The Practice of Everyday Life.* London og Los Angeles: University of California Press.
- Cohen, Anthony P. (1985):** *The Symbolic Construction of Community.* London og New York: Routledge.
- Dobson, Andrew (1995):** *Green Political Thought.* London: Routledge.
- Durkheim, Émile (1957 [1915]):** *The Elementary Forms of Religious Life.* London: Allen & Unwin.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993):** *Små steder – store spørsmål. Innføring i sosialantropologi.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Giddens, Anthony (1991):** *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age.* Cambridge: Polity Press.
- Goffman, Erving (1971 [1959]):** *The Presentation of Self in Everyday Life.* London: Penguin Books.
- Guha, Ramachandra og Juan Martinez-Allier (1997):** *Varieties of Environmentalism. Essays North and South.* London: Earthscan.
- Hajer, Maarten A. (1997):** *The Politics of Environmental Discourse. Ecological Modernization and the Policy Process.* Oxford: Oxford University Press.
- Kondo, Dorinne K. (1990):** *Crafting selves. Power, Gender and Discourses of Identity in a Japanese Workplace.* Chigago, London: University of Chigago Press.
- Leach, Edmund (1970 [1954]):** *Political Systems of Highland Burma.* London: Athlone Press.
- Lewis, Gilbert (1980):** *Day of the Shining Red.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Merchant, Carolyn (1981):** “Earthcare: Women and the Environment Movement.” I *Environment* 23, nr.5, Juni: 6–13. 38–40.
- Merchant, Carolyn (1989):** “Ecofeminism and Feminist Theory.” I Irene Diamond og Gloria Orenstein (red.) *Reweaving the World: The Emergence of Ecofeminism.* San Fransisco: Sierra Club Books.

Merchant, Carolyn (1989): *Ecological Revolutions. Nature, Gender, and Science in New England.* Chapel Hill og London: The University of North Carolina Press.

Merchant, Carolyn (1990): *The Death of Nature. Women, Ecology, and the Scientific Revolution.* San Fransisco: Harper Collins Publishers.

Merchant, Carolyn (1992): *Radical Ecology. The Search for a Livable World.* London: Routledge.

Mies, Maria og Vandana Shiva (1993): *Ecofeminism.* London og New Jersey: Zed Books.

Milton, Kay (red.) (1993): *Environmentalism. The View from Anthropology.* London: Routledge.

Shiva, Vandana (1988): *Staying Alive.* London: Zed Books.

Smith, Mark J. (1998): *Ecologism. Toward Ecological Citizenship.* Buckingham: Open University Press.

Turner, Victor (1970): “Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage” i Hammel og Simons (eds.) *Man Makes Sense.* Boston: Little, Brown and Company. S. 198–213.